

Втрачені перемоги. Спогади генерал-фельдмаршала вермахту

Про книгу

У своїх особистих записках знаменитий генерал не торкається ні ідеології, ні грандіозних планів, які були розроблені німецькими політиками. У кожній битві Манштейн знаходив успішне розв'язання бойового завдання, реалізуючи потенціал своїх військових сил і максимально знижуючи можливості противника. У війні генерал розгорнув свій таланти у всьому блиску і показав, що таке сучасний стиль, методи і рівень ведення бойових дій. Сам фюрер одного разу проговорився: «Можливо, що Манштейн — найкращі мізки, які тільки створив на світ корпус Генш- табу». У своїх спогадах воєначальник розкриває секрет програних перемог, виявляє конкретних винуватців і називає справжніх героїв, приречених на смерть заради політичних амбіцій керівників країни

ЕРІХ ФОН МАНШТЕЙН

ВТРАЧЕНІ ПЕРЕМОГИ

СПОГАДИ ГЕНЕРАЛ-ФЕЛЬДМАРШАЛА ВЕРМАХТУ

Видавництво
«К Н Т»
Київ - 2024

УДК 94(100-87)
М 23

Переклад з англійської — *Святослав Пархоменко*

Еріх фон Манштейн

М 23 Втрачені перемоги. Спогади генерал-фельдмаршала вермахту. / Еріх фон Манштейн. — Київ: Вид. «КНТ», 2024. — 728 с.

ISBN 978-611-01-3095-0

У своїх особистих записках знаменитий генерал не торкається ні ідеології, ні грандіозних планів, які були розроблені німецькими політиками. У кожній битві Манштейн знаходив успішне розв'язання бойового завдання, реалізуючи потенціал своїх військових сил і максимально знижуючи можливості противника. У війні проти СРСР генерал розгорнув свій талант у всьому блиску і показав, що таке сучасний стиль, методи і рівень ведення бойових дій. Сам фюрер одного разу проговорився: «Можливо, що Манштейн — найкращі мізки, які тільки створив на світ корпус Генштабу». У своїх спогадах воєначальник розкриває секрет програних перемог, виявляє конкретних винуватців і називає справжніх героїв, приречених на смерть заради політичних амбіцій керівників країни.

ISBN 978-611-01-3095-0

© Bernard & Graefe Verlag, Bonn, 1955.
© Видавництво «КНТ», 2024.

ПЕРЕДМОВА АВТОРА

Ця книжка – особисті записки солдата, в яких я свідомо утримався від обговорення політичних питань і тонкощів, не пов'язаних безпосередньо з подіями, що відбувалися на полі бою. Можливо, у зв'язку з цим доречно буде згадати слова капітана Б. Х. Ліддел-Гарта: «Німецькі генерали цієї війни були вершиною досконалості у своїй професії – хоч де б то не було. Вони могли б бути ще кращими, якби мали ширший світогляд і глибоке розуміння подій. Але якби вони стали філософами, то вже перестали б бути солдатами».

Я постарався не переглядати свій досвід, думки і рішення заднім числом, а викласти їх у тому вигляді, в якому вони видавалися мені в той час. Іншими словами, я виступаю в ролі не дослідника-історика, а діяльного учасника подій, про які збираюся розповісти. Однак, хоча я і прагнув дати об'єктивний звіт про події, що відбулися, про тих, хто брав участь у них і ухвалював рішення, моя думка як учасника неминуче залишиться суб'єктивною. Проте я все ж сподіваюся, що моя розповідь стане в пригоді історикам, бо навіть історики не в силах встановити істину на підставі одних лише паперів і докумен-

тів. Найважливіше – це що думали і як відгукувалися на події їхні головні герої, а документи і журнали бойових дій рідко дають відповідь на це запитання, та й, звісно, далеко не повну.

Описуючи, як у 1940 році виник план німецького наступу на заході, я не виконав вказівки генерал-полковника фон Зеєкта про те, що офіцерів Генерального штабу не можна називати на ім'я. Мені видається, що я маю право зробити це тепер, коли – хоч і не з моєї волі – ця тема давно вже стала предметом загального обговорення. Фактично мій колишній командувач фельдмаршал фон Рундштедт і наш начальник оперативного відділу генерал Блюментрітт і розповіли Ліддел-Гарту історію цього плану (на той час я ще не мав задоволення бути з ним знайомим).

У свою розповідь про військові проблеми і події я часом включав і деякі особисті переживання, вважаючи, що навіть на війні є місце людським переживанням. Якщо в останніх розділах книги ці особисті спогади відсутні, то лише тому, що в той період клопіт і тягар обов'язків затулили собою все інше.

Через свою діяльність у Другій світовій війні я змушений розглядати події головним чином з точки зору вищого командування. Однак я сподіваюся, що зумів послідовно і ясно показати, що вирішальне значення впродовж усієї війни мали самопожертва, доблесть і відданість обов'язку німецького солдата в поєднанні зі здатністю і готовністю командирів усіх рівнів брати відповідальність на себе. Саме ці якості принесли нам усі наші перемоги. Тільки вони дали нам можливість протистояти ворогові, який володів переважною перевагою.

Одночасно своєю книжкою мені хотілося б висловити подяку головнокомандувачу на першому етапі війни фельд-

маршалу фон Рундштедту за незмінну його довіру до мене, командирам і солдатам усіх звань, які служили під моїм командуванням, а також офіцерам штабів, особливо моїм начальникам штабів і офіцерам Генерального штабу, які постійно підтримували мене і допомагали порадами.

Насамкінець я дякую тим, хто допомагав мені в підготовці цих спогадів: моєму колишньому начальнику штабу генералу Буссе і нашим штабним офіцерам Блумредеру, Айсману та Аннусу, а також герру Герхарду Гюнтеру, який спонукав мене викласти спогади на папері, герру Фреду Гільденбрандту, що надав мені неоціненну допомогу в їхньому упорядкуванні, і герру інженерові Матерне.

Еріх фон Манштейн

ЧАСТИНА ПЕРША

ПОЛЬСЬКА КАМΠΑНІЯ

1. ПЕРЕД ШТУРМОМ

За політичним розвитком подій, що відбувалися після приєднання Австрії, я спостерігав далеко від осередку військових справ.

На початку лютого 1938 року, після того як я обійняв другу за важливістю посаду в Генеральному штабі німецької армії – посаду першого оберквартирмейстера, інакше заступника начальника штабу, моя кар'єра в Генеральному штабі раптово перервалася. Коли генерал-полковника барона фон Фріча змістили з посади головнокомандувача сухопутними силами внаслідок диявольської партійної інтриги, разом із ним із головного командування сухопутних сил (ОКХ) вивели низку його найближчих співробітників, зокрема й мене самого. Відтоді, після призначення командиром 18-ї дивізії, я, зрозуміло, більше не перебував у курсі питань, які входили до сфери компетенції вищого командування.

Із самого початку квітня 1938 року я зміг повністю присвятити себе роботі на посаді командира дивізії. Мої обов'язки приносили мені особливе задоволення, і на той час більше, ніж будь-коли, але при цьому вони вимагали повної віддачі сил, оскільки до завершення завдання з чисельного збільшення армії було ще далеко. Безперервно створювалися нові частини, що вимагало постійної реорганізації вже сформованих, а темпи переозброєння та пов'язане з ним зростання чисельності як офіцерського, так і унтер-офіцерського корпусів пред'являли найвищі вимоги до командирів усіх рівнів, якщо ми хотіли досягти своєї мети та створити внутрішньо згуртовані, добре навчені війська, що могли б забезпечити безпеку держави. Тим втішнішим був успіх цих праць, особливо для мене, коли після багатьох років, проведених у Берліні, я знову отримав приємну можливість безпосередньо стикатися з бойовими військами. Тому я з величезною вдячністю згадую ті останні півтора мирних роки і, зокрема, сілезійців, з яких здебільшого і складалася 18-та дивізія. Сілезія з незапам'ятних часів постачала добрих солдатів, тому військова підготовка і навчання нових частин були вдячним завданням.

Вірно, що коротка інтерлюдія «квіткової війни» – окупація судетських земель – застала мене на посаді начальника штабу армії під командуванням генерал-полковника Ріттера фон Лееба. На цій посаді я дізнався про конфлікт, що спалахнув між начальником Генерального штабу сухопутних сил генералом Беком і Гітлером щодо чеського питання і закінчився, на мій превеликий жаль, відставкою начальника штабу, якого я глибоко поважав. До того ж його відставка перерубала останню нитку, що зв'язувала мене з ОКХ.

Отже, тільки влітку 1939 року я дізнався про операцію «Білий план», перший план розгортання для наступу на Поль-

щу, підготовлений за наказом Гітлера. До весни 1939 року такого плану не існувало. Навпаки, всі підготовчі військові заходи на нашому східному кордоні мали оборонний характер.

Тією ж директивою мене призначали начальником штабу групи армій «Південь», головнокомандувачем якої мав стати генерал-полковник фон Рундштедт, який на той час уже вийшов у відставку. Передбачалося, що група армій розгорнеться в Сілезії, Східній Моравії і частково Словаччині згідно з детальним планом, який нам належало виробити.

Оскільки в мирний час штабу групи армій не існувало і план з розгортання мав бути сформований тільки в разі загальної мобілізації, для роботи над ним було створено невелику робочу групу. 12 серпня 1939 року вона зібралася в навчальному районі Нойхаммер, у Сілезії. На чолі робочої групи став полковник Блюментрітт, офіцер Генштабу, який під час оголошення мобілізації мав обійняти посаду начальника оперативного відділу (Ia) штабу групи армій. Для мене це виявилось несподіваною удачею, тому що з цією надзвичайно талановитою людиною мене пов'язували найтісніші узи взаємної довіри, які виникли між нами ще під час спільної служби в штабі армії фон Лееба під час судетської кризи, і я вважав надзвичайно цінною можливість працювати в такі часи з людиною, на яку можна покластися. Найчастіше люди приваблюють нас якимись незначними рисами, і в Блюментрітті мене завжди захоплювала його гранична відданість телефону. Він і без того працював із неймовірною швидкістю, але з телефонною трубкою в руці легко розв'язував цілі лавини запитань, причому завжди зберігаючи незворушну добродушність.

У середині серпня в Нойхаммер прибув майбутній командир групи армій «Південь» генерал-полковник фон Рундштедт. Ми всі знали його. Він був блискучим тактиком і талановитим воєначальником, який в одну мить умів охопити суть будь-якої проблеми. По суті, він займався тільки важливими питаннями, будучи абсолютно байдужим до дрібниць. До того ж він був людиною старої школи – боюся, люди цього типу на межі зникнення, хоча колись надавали життю принади різноманітності. Перед чарівністю генерал-полковника не встояв навіть Гітлер. Здавалося, Гітлер мав до нього щирі прихильність, яку, що дивно, частково зберіг і після того, як двічі відправляв фон Рундштедта в опалу. Мабуть, Гітлера приваблювало в ньому те, що генерал справляв якесь невідзначене враження людини минулого – минулого, якого Гітлер не розумів і до атмосфери якого ніколи не міг долучитися.

До речі, коли наша робоча група зібралася в Нойхаммері, моя 18-та дивізія також перебувала в навчальному районі на щорічних полкових і дивізійних навчаннях.

Навряд чи потрібно говорити, що всі ми, стурбовані надзвичайними подіями, які пережила Німеччина з 1933 року, ставили собі питання, до чого вони ведуть. У той час усі наші думки й розмови займали ознаки бурі, що насувається, яка з усіх боків оточила горизонт. Ми розуміли, що Гітлер сповнений фанатичної рішучості покінчити з територіальними проблемами Німеччини, успадкованими за Версальським договором. Нам було відомо, що ще восени 1938 року він вступив у переговори з Польщею з метою остаточно розв'язати питання польсько-німецького кордону, хоча про результати цих переговорів, якщо вони взагалі домоглися якихось результатів, нічого не говорилося. Водночас ми знали, що Велика Британія дала Польщі певні гарантії. І я можу

з упевненістю стверджувати, що в армії не було настільки самовпевненої, безтурботної або недалекоглядної людини, яка не побачила б у цих гарантіях найвищою мірою серйозну пересторогу. Уже одна ця обставина – хоча й далеко не єдина – переконувала наш нойхаммерський робітничий штаб, що ніякої війни врешті-решт не буде. Навіть якщо план розгортання, який ми в той час розробляли, здійсниться, це, як нам уявлялося, ще не означало війни. До останньої миті ми пильно стежили за тим, як Німеччина небезпечно балансує на лезі ножа, і дедалі більше дивувалися неймовірному везінню Гітлера, який досягав усіх своїх явних і таємних політичних цілей, причому досі не вдаючись до зброї. Здавалося, ця людина володіє майже безпомилковим чуттям. Успіх слідував за успіхом, і цьому не було кінця – за умови, що можна взагалі назвати успіхами блискучу низку подій, які зрештою привели Німеччину до краху. Усі успіхи досягалися без розв'язання війни. Чому ж цього разу має бути по-іншому? – запитували ми себе. Взяти хоча б Чехословаччину. Хоча 1938 року Гітлер зібрав проти неї значні війська, війна так і не почалася. І все ж ми не могли викинути з голови старовинну приказку про глечик, який занадився по воду ходити і голову зламав, бо на той момент склалося набагато складніше становище, а гра, в яку, мабуть, збирався грати Гітлер, здавалася набагато небезпечнішою. Адже тепер нам довелося б виступити проти даних Польщі британських гарантій. Але ми згадували твердження Гітлера про те, що він не настільки божевільний, щоб розв'язувати війну на два фронти, як вчинило керівництво Німеччини 1914 року. Із цього хоча б можна було зробити висновок, що Гітлер – людина розумна, навіть якщо в нього не залишилося людських почуттів. Зриваючись на хрипкий крик, він недвозначно запевнив військових радників у тому,

що він ще не збожеволів, щоб вплутуватися у світову війну заради Данцизького, або Польського, коридору.

ГЕНЕРАЛЬНИЙ ШТАБ І ПОЛЬСЬКЕ ПИТАННЯ

Коли Польща скористалася нав'язаним Німеччині Версальським миром, щоб анексувати німецькі території, на що не мала права ні з погляду історичної справедливості, ні з погляду самовизначення, вона стала для нас незагоєною раною. У ті роки, коли Німеччина була слабка, Польща залишалася постійним джерелом роздратування. Щоразу, дивлячись на карту, ми згадували своє сумнівне становище. Безпідставна демаркація кордону! Каліцтво, завдане Вітчизні! Коридор, що відокремив Східну Пруссію і дав нам усі підстави побоюватися за цю прекрасну землю! Але, незважаючи ні на що, армія і не мріяла про те, щоб розв'язати війну з Польщею і силою покласти край цьому становищу. Крім усього іншого, для відмови від насильницьких дій була дуже проста причина військового характеру: наступ на Польщу, так чи інакше, ввергнув би рейх у війну на двох фронтах, а то й більше, а на це в Німеччині зовсім не було сил. У період слабкості, продиктованої нам Версальським договором, нас ні на хвилину не покидав *cauchemar des coalitions*¹ – страх турбував нас дедалі більше, оскільки широкі кола польського населення, як і раніше, мали погано приховане бажання прибрати до рук німецькі території. І хоча ми не відчували бажання розв'язати агресивну війну, навряд чи можна було сподіватися, при неупередженому ставленні до настрою Польщі, що нам

¹ Кошмар коаліцій (фр.). (Тут і далі, крім особливо обумовлених випадків, прим. пер.)

вдасться сісти з поляками за стіл мирних переговорів, щоб переглянути ці безглузді кордони. Крім того, ми вважали, що одного разу ніщо не завадить Польщі взяти ініціативу у свої руки і спробувати силою вирішити прикордонне питання. Починаючи з 1918 року ми мали можливість здобути певний досвід у цьому плані, і, поки Німеччина була слабкою, слід було підготуватися до подібного варіанту. Щойно змовк голос маршала Пілсудського і вирішального голосу набули певні національні кола, вторгнення Польщі у Східну Пруссію або Верхню Сілезію стало такою самою вірогідною подією, як вилазка поляків у Вільно. Однак на цей випадок роздуми військових знайшли політичну відповідь. Якщо Польща виступить у ролі агресора і нам вдасться відбити її удар, імовірно, Німеччина отримає можливість переглянути злочасне прикордонне питання на хвилі політичної реакції.

Так чи інакше, жоден воєначальник не мав зайвих ілюзій щодо цієї проблеми. У книзі «Зект. З мого життя» генерал фон Рабенау цитує слова генерал-полковника про те, що «існування Польщі нестерпне і несумісне з найважливішими потребами Німеччини: вона повинна зникнути через власну ж внутрішню слабкість і за посередництва р*сії... з нашою допомогою», і насправді події в політичній і військовій сфері вже прийняли саме цей оборот. Ми цілком усвідомлювали зростаючу військову міць Радянського Союзу, до того ж Франція, країна, під чари якої так легко підпасти, дивилася на нас із тією самою ворожістю. Франція ніколи не перестала б шукати союзників за спиною Німеччини. Але якщо зникне Польська держава, то могутній Радянський Союз може стати набагато небезпечнішим союзником Франції, ніж така буферна держава, як Польща. Усунення буфера у вигляді Польщі (і Литви) між Німеччиною і Радянським Союзом дуже легко

могло призвести до розбіжностей між двома потужними державами. Хоча перегляд кордонів із Польщею міг бути взаємовигідним, повне усунення її як держави навряд чи дало б переваги Німеччині через абсолютно змінену обстановку, яка в основному склалася на той час.

Таким чином, для нас було б краще залишити Польщу між собою і Радянським Союзом, незалежно від нашого до неї ставлення. Хоч би як пригнічувала нас, солдатів, безглузда демаркаційна лінія на сході, яка загрожувала вибухом, Польща все ж була не таким небезпечним сусідом, як Радянський Союз. Звісно, разом з рештою німців ми сподівалися, що колись кордони будуть переглянуті, і області з переважним німецьким населенням повернуться до рейху за природним правом місцевих жителів. Водночас із військового погляду було б украй небажано, щоб населення Польщі збільшувалося. Що стосується вимоги Німеччини про з'єднання Східної Пруссії з рейхом, то її можна було б пов'язати з домаганням Польщі на вихід до моря. Саме цього погляду на польську проблему, і жодного іншого, дотримувалася більшість німецьких військових за часів рейхсверу – скажімо, від кінця 20-х років і далі, – якщо виникало питання про збройний конфлікт.

Потім колесо долі знову повернулося. На сцену вийшов Адольф Гітлер. Змінилося все, зокрема й основа наших взаємин із Польщею. Німеччина уклала пакт про ненапад і договір про дружбу з нашим східним сусідом. Ми позбулися страху перед можливим нападом з боку поляків. Одночасно відносини між Німеччиною і Радянським Союзом охололи, оскільки наш новий вождь, виступаючи перед громадськістю, надто вже відверто проголосив свою ненависть до більшовицького ладу. У цій новій обстановці Польща не могла не відчувати себе вільнішою в політичному сенсі, але для нас

вона більше не становила небезпеки. Переозброєння Німеччини і низка досягнень Гітлера у сфері зовнішньої політики позбавили її можливості скористатися набутою свободою дій проти рейху. А раз виявилося, що Польщі не терпиться взяти участь у розподілі Чехословаччини, то ми, досить імовірно, змогли б обговорити з нею прикордонне питання.

До весни 1939 року головне командування німецьких сухопутних сил не мало жодного плану наступу на Польщу. До цього всі наші військові заходи на сході мали суто оборонний характер.

ВІЙНА ЧИ БЛЕФ?

Чи буде це по-справжньому цього разу – восени 1939 року? Чи правда, що Гітлер хоче війни, чи буде військовими або іншими засобами тиснути до останнього, як у випадку з Чехословаччиною в 1938 році, щоб врегулювати питання щодо Данцига і Польського коридору?

Війна чи блеф? Це питання не давало спокою всім, хто не міг розгадати саму суть політичних подій, головним чином намірів самого Гітлера. Та й, власне кажучи, хто взагалі був удостоєний можливості проникнути в суть цих намірів?

У будь-якому разі було абсолютно зрозуміло, що вжиті в серпні 1939 року військові заходи – незважаючи на директиву «Білий план» – були спрямовані на посилення політичного тиску на Польщу. За наказом Гітлера починаючи з літа гарячковими темпами споруджували Східний вал – еквівалент лінії Зігфріда. На польський кордон перекидалися цілі дивізії, зокрема й 18-та, щоб тиждень за тижнем без перерви

зводити укріплення. До чого були ці труди, якщо Гітлер планував напад на Польщу? Навіть якщо, всупереч усім своїм заявам, він обмірковував можливість вести війну на два фронти, Східний вал однаково не мав великого сенсу, оскільки в тодішніх обставинах єдиний вірний шлях для Німеччини полягав у тому, щоб насамперед вторгнутися в Польщу і заволодіти нею, одночасно перебуваючи в обороні на заході. Проте, щоб вчинити навпаки – наступати на заході й оборонятися на сході, – не могло бути й мови за наявної розстановки сил, тим паче, що наступ на заході жодною мірою не планувався і не готувався. Отже, якщо спорудження Східного валу мало в ситуації, що склалася, якийсь сенс, то, безумовно, він полягав лише в тому, щоб сконцентрувати війська на польському кордоні з метою чинення тиску на Польщу. Навіть розгортання піхотних дивізій на східному березі Одери в останню декаду серпня і перекидання бронетанкових і моторизованих дивізій у райони зосередження на західному напрямку не обов'язково означали підготовку до нападу: їх цілком можна було використовувати для політичного тиску.

Як би там не було, поки що, як зазвичай, тривало навчання за програмою мирного часу. 13 і 14 серпня в Нойхаммері я провів останні дивізійні навчання, що закінчилися парадом, який приймав генерал-полковник фон Рундштедт. 15 серпня відбулися великі артилерійські навчання у взаємодії з люфтваффе. Вони були відзначені трагічною подією. Ціла ескадрилья пікірувальних бомбардувальників, яка, мабуть, отримала хибні дані про висоту хмарного покриву, не змогла вчасно вийти з пікірування і врізалася прямо в ліс. Наступного дня було заплановано ще одне полкове навчання, а потім підрозділи дивізії повернулися до своїх гарнізонів, хоча лише за кілька днів їм належало знову вирушити на кордон Сілезії.

19 серпня фон Рундштедт і я отримали наказ з'явитися в Оберзальцберг на нараду, призначену на 21-е число того ж місяця. 20 серпня ми виїхали з Лігніца в маєток мого шурина під Лінцем і переночували там, а наступного ранку прибули в Берхтесгаден. До Гітлера були викликані всі командувачі арміями і групами армій зі своїми начальниками штабів, а також командири відповідних з'єднань військово-морських і повітряних сил.

Нарада – або, точніше, промова Гітлера, бо він не допустив, щоб вона набула форми відкритої дискусії після того, що сталося під час його торішньої наради з начальниками штабів перед чеською кризою, – відбувалася у великій залі Берггофа, вікна якої виходили на Зальцбург. Незадовго перед приходом Гітлера з'явився Герінг. Вигляд у нього був надзвичайний. До тієї хвилини я вважав, що нас зібрали із серйозними намірами, але Герінг, як видно, прийняв нараду за маскарад. На ньому була сорочка з відкладним коміром і зелений шкіряний жилет із великими гудзиками з жовтої шкіри. До всього цього він одягнув сірі шорти і довгі гольфи з сірого шовку, що відкривали його масивні ікри. Елегантність гольфів компенсувалася масивними черевиками. Вбрання довершувала щедро вишита золотом портупея з червоної шкіри, що оперезала жирне черево, на якій висів декоративний кинджал у широких піхвах з того ж матеріалу.

Я не втримався і шепнув сусідові генералу фон Зальмуту:

– Здається, наш товстун вирішив зіграти роль вибивали?

Промова Гітлера, яку він виголосив того разу, пізніше стала темою різноманітних обвинувальних «документів» під час Нюрнберзького процесу. В одному з них стверджувалося, що Гітлер вдався до найрізкіших виразів, а Герінг, у захваті

від майбутньої війни, схопився на стіл і крикнув: «Зіг хайль!» Усе це не відповідає дійсності. Також невірно й те, що Гітлер того разу говорив: «Я боюся тільки одного: що в останній момент якась скотина з'явиться до мене з пропозицією подумати ще раз». Хоча тон його промови явно свідчив про те, що він твердо ухвалив рішення, Гітлер був надто добрим психологом, щоб думати, ніби гнівними тирадами і лайкою може справити враження на присутніх.

Суть його промови правильно передана в книзі Грейнера «Верховне командування збройних сил Німеччини в 1939-1943 рр.». Грейнер ґрунтується на усному викладі полковника Варлімонта, який той зробив для журналу бойових дій, і на стенографічних записах адмірала Канаріса. Деякі відомості про промову також можна почерпнути зі щоденника генерал-полковника Гальдера – хоча мені видається, що до щоденника, як і до викладу Варлімонта і Канаріса, могло потрапити дещо з того, що вони чули від Гітлера з інших приводів.

У тих із нас, хто не входив до складу вищого керівництва, склалося приблизно таке враження.

Цього разу Гітлер мав твердий намір остаточно розібратися з польським питанням, навіть ціною війни. Однак, якщо поляки поступляться тиску Німеччини, який майже досяг своєї кульмінації у вигляді розгортання, хоча й замаскованого, німецьких армій, мирне рішення не виключене, і Гітлер був упевнений, що в критичну мить західні держави не візьмуться за зброю знову. Він особливо постарався розвинути останню тезу, причому його основні доводи полягали в такому: відсталість Великої Британії та Франції в галузі озброєнь, зокрема щодо авіації та протиповітряної оборони; практична нездатність західних держав надати Польщі дієву допомогу,

крім наступу на лінію Зігфріда, - а на цей крок не наважиться жодна з цих держав через те, що він спричинить велике кровопролиття; міжнародна обстановка, особливо напруга в Середземноморському регіоні, яка значно обмежила свободу дій Великобританії; внутрішня ситуація у Франції; і наостанок, хоча й не в останню чергу, особистості керівних діячів.. Ні Чемберлен, ні Даладьє, стверджував Гітлер, не візьмуть на себе відповідальність за рішення оголосити війну.

Хоча оцінка Гітлером позиції західних держав здавалася здебільшого логічною і переконливою, я все ж таки не думаю, що його виступ абсолютно переконав слухачів. Звичайно, єдиною реальною перешкодою на шляху здійснення його задумів були британські гарантії Польщі, але зате якою вагомою!

На мою думку, те, що говорив Гітлер про можливу війну з Польщею, не можна було зрозуміти як політику тотального знищення, хоча обвинувачі на Нюрнберзькому процесі надали його словам саме цього змісту. Коли Гітлер вимагав швидкого і нещадного знищення польської армії, військовою мовою це означало всього лише мету, яка і лежить в основі будь-якої великомасштабної наступальної операції. Так чи інакше, жодне його слово не дало нам зрозуміти, як згодом він збирався діяти в Польщі.

Цілком природно, що найнесподіванішою, а також і вражаючою новиною стала для нас звістка про майбутнє укладення пакту з Радянським Союзом. Дорогою до Берхтесгадена ми вже встигли прочитати в газетах про укладення торговельної угоди, яка сама по собі вже була сенсацією. Тепер ми дізналися, що присутній на нараді міністр закордонних справ фон Ріббентроп, який при всіх попрощався з Гітлером, відлітає до

м*ски для підписання зі Сталіним пакту про ненапад. Гітлер заявив, що цим ходом він позбавляє західні держави їхнього головного козиря, бо відтепер навіть блокада Німеччини не дасть результату. Гітлер натякнув, що для створення сприятливих умов для підписання пакту він уже пішов на великі поступки Радянському Союзу в Прибалтиці та щодо східних кордонів Польщі, але з його слів не можна було зробити висновок про повний поділ Польщі. Дійсно, як стало відомо згодом, навіть після початку Польської кампанії він ще розглядав варіант збереження Польщі як маріонеткової держави.

Вислухавши промову Гітлера, ні фон Рундштедт, ні я сам, як і, мабуть, ніхто з інших генералів, не дійшов висновку про неминучий початок війни. Два фактори особливо переконували нас у тому, що в останню хвилину, як і в Мюнхені, буде досягнуто мирної угоди.

По-перше, те міркування, що після укладення пакту з Радянським Союзом становище Польщі стане абсолютно безнадійним. Цілком імовірно, що Велика Британія, у якій в буквальному сенсі слова вирвали зброю блокади, і, щоб надати допомогу Польщі, їй залишається лише кровопролитний шлях наступу на заході, під тиском французів порадить Варшаві здатися. Таким чином, Польща повинна була зрозуміти, що британські гарантії відтепер не мають практичного сенсу. Ба більше, якщо справа дійде до війни з Німеччиною, їй доведеться зважати на те, що р*сіяни почнуть діяти в неї в тилу, щоб здійснити свої давні домагання на її східні землі. Що ще залишиться робити Варшаві в такій ситуації, якщо не відступити?

Другий фактор полягав у самому факті наради, на якій ми щойно були присутні. Яка була її мета? У військовому

відношенні досі намір напасти на Польщу маскувався всіма мислимими способами. Перекидання дивізій у східні області пояснювалося спорудженням Східного валу; а щоб приховати мету передислокації військ у Східну Пруссію, влаштували грандіозне святкування річниці Грюнвальдської битви. До останньої хвилини тривала підготовка до масштабних маневрів моторизованих з'єднань. Офіційно мобілізація не оголошувалася. Хоча Польща не могла не звернути уваги на ці заходи, явно призначені для політичного тиску, все ж таки їх оповивала найсуворіша секретність і супроводжували всілякі форми маскування. І тепер, у самий розпал кризи, Гітлер скликає все своє вище військове керівництво в Оберзальцберг – такий захід приховати було неможливо. Нам він здався вершиною політики свідомого блефу. Іншими словами, чи не прагне Гітлер до компромісу, всупереч усім своїм войовничим виступам? Чи не замислювалася сама ця нарада з метою чинити останній натиск на Польщу?

З такими думками ми з генерал-полковником фон Рундшtedтом залишали Берхтесгаден. Тоді як він вирушив далі в наш штаб у Нисі, я зупинився в Лігніці, щоб провести день із сім'єю. Уже цей факт свідчить про те, як мало я вірив у неминучий початок війни.

Опівдні 24 серпня генерал-полковник фон Рундшtedт прийняв командування групою армій. 25 серпня о 15.25 ми отримали таке шифроване повідомлення з командування сухопутних сил: «Операція «Білий план»: день «Д» 26.08, час «Ч» 4.30».

Отже, рішення про вступ у війну – рішення, у можливість якого ми не хотіли вірити, – очевидно, було ухвалено.

Ми з генерал-полковником фон Рундштедтом обідали в нашому штабі в монастирі Святого Хреста в Нисі, коли телефоном надійшов наступний наказ командування сухопутних військ: «Не розпочинати, повторюю, не розпочинати воєнні дії. Зупинити пересування військ. Продовжувати мобілізацію. Розгортання за «Білим планом» і «Заходом» продовжувати, як намічено».

Будь-який солдат може зрозуміти, що означає подібне скасування наказу, зроблене в останню хвилину. Протягом кількох годин потрібно було зупинити три армії, які просувалися до кордону через район від Нижньої Сілезії до східних областей Словаччини, з огляду на те, що всі штаби аж до дивізійного рівня також перебували на марші, а також на те, що задля таємності радіопередачі, як і раніше, були заборонені. Незважаючи на всі труднощі, нам все ж вдалося вчасно повідомити війська про наказ – першокласна робота зв'язківців і оперативного складу. Щоправда, один моторизований полк у Східній Словаччині змогли зупинити тільки завдяки тому, що вночі літак «Фізелер-Шторьх» з офіцером на борту здійснив посадку прямо на чолі колони.

Нам нічого не повідомили про причини, що спонукали Гітлера, як здавалося, в останню мить дати зворотний хід наказу про початок військових дій. Ми дізналися тільки про те, що переговори ще тривають.

Зрозуміло, що нас, солдатів, неприємно вразили подібні дії керівництва. Адже, зрештою, рішення про початок війни – найсерйозніше рішення, яке може ухвалити глава держави.

Як може людина ухвалити це рішення, а потім скасувати його через кілька годин – особливо якщо скасування у вій-

ськовому сенсі ставить у надзвичайно невігідне становище? Як я вказував вище, описуючи нараду в Оберзальцберзі, всі кроки у військовій сфері були розраховані на те, щоб застати ворога зненацька. Офіційно загальна мобілізація не оголошувалася, а перший день призову був призначений на 26 серпня, тобто день щойно зупиненого наступу. У результаті цього ми повинні були наступати на Польщу – всього лише – всіма бронетанковими і моторизованими з'єднаннями і до того ж обмеженою кількістю піхотних дивізій, які вже перебували або в прикордонних районах, або в процесі приведення в повну бойову готовність. Тепер про те, щоб захопити противника зненацька, не могло бути й мови. Бо, навіть якщо висування військ у райони зосередження в прикордонній зоні відбувалося вночі, ворог не міг не помітити цього, тим паче, що моторизовані частини в районах зосередження на захід від Одери мали виступити вдень, щоб форсувати річку. Унаслідок цього, якщо війна дійсно передбачалася, мав набути чинності інший варіант: вторгнення всіма мобілізованими силами. У всякому разі, елемент несподіванки, раптовості було втрачено.

Оскільки не можна було припустити, що перше рішення Гітлера відкрити військові дії було необдуманною легковажністю, ми могли дійти лише до того висновку, що в такий спосіб, як і раніше, триває дипломатична тактика постійного посилення натиску на поляків. Тому, коли 31 серпня о 17 годині ми отримали новий наказ про початок операцій 1 вересня о 4.45, ми з генерал-полковником фон Рундштедтом поставилися до нього скептично, тим паче, що не надходило жодних повідомлень про провал переговорів. У всякому разі, з огляду на те, що сталося 25 серпня, наша група армій все підготувала до того, щоб зупинити виконання операції, якщо вона знову буде скасована в останню хвилину. Ми з генерал-полковни-

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА АВТОРА	3
------------------------	---

ЧАСТИНА ПЕРША

ПОЛЬСЬКА КАМΠΑНІЯ

1. ПЕРЕД ШТУРМОМ	6
2. СТРАТЕГІЧНА ОБСТАНОВКА	24
3. ДІЇ ГРУПИ АРМІЙ «ПІВДЕНЬ»	40

ЧАСТИНА ДРУГА

КАМΠΑНІЯ НА ЗАХОДІ

ВСТУП	61
4. ПОСЛАБЛЕННЯ ВЛАДИ КОМАНДУВАННЯ СУХОПУТНИХ СИЛ	67
5. СУПЕРЕЧКИ НАВКОЛО ОПЕРАТИВНОГО ПЛАНУ	98
6. КОМАНДУВАЧ 38-М АРМІЙСЬКИМ КОРПУСОМ	142
7. МІЖ ДВОМА КАМΠΑНІЯМИ	170

ЧАСТИНА ТРЕТЯ
ВІЙНА НА СХОДІ

8. ТАНКОВИЙ УДАР.....	203
9. КРИМСЬКА КАМΠΑНІЯ	240
10. ЛЕНІНГРАД – ВІТЕБСЬК	314
11. ГІТЛЕР ЯК ВЕРХОВНИЙ ГОЛОВНОКОМАНДУВАЧ....	330
12. СТАЛІНГРАДСЬКА ТРАГЕДІЯ	348
13. ЗИМОВА КАМΠΑНІЯ В ПІВДЕННІЙ Р*СІЇ 1942/43 РОКУ. СТРАТЕГІЯ – ЦЕ СИСТЕМА ТИМЧАСОВИХ ЗАХОДІВ. МОЛЬТКЕ	450
14. ОПЕРАЦІЯ «ЦИТАДЕЛЬ».....	551
15. ОБОРОННІ БОЇ 1943-1944 РОКІВ.....	560
ДОДАТОК I.....	695
ДОДАТОК II.....	700
ДОДАТОК III	708
ДОДАТОК IV.....	710
ВКЛАДЕННЯ	713

ХУДОЖНЄ ВИДАННЯ

Еріх фон Манштейн

ВТРАЧЕНІ
ПЕРЕМОГИ
СПОГАДИ
ГЕНЕРАЛ-ФЕЛЬДМАРШАЛА
ВЕРМАХТУ

Переклад з англійської — *Святослав Пархоменко*

Підписано до друку 05.03.2024 р. Формат 60x84 1/16.
Друк цифровий. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 45,5. Тираж 300 прим.

ТОВ «КНТ»

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 581 від 03.08.2001 р.

ridmi
ТВІЙ УЛЮБЛЕНИЙ КНИЖКОВИЙ

КУПИТИ